

HET CUNERAFEEST IN RHENEN IN 1571

In juni 1987 is, na een eeuwenlange pauze, weer een gebeurtenis tot leven gewekt, die in de late middeleeuwen jaarlijks een ongekend groot aantal bezoekers naar Rhenen trok. Ik doel hier op de festiviteiten, geënt op de figuur van Sinte Cunera, die, zij het thans uit overwegingen van toeristische aard, onder leiding van de plaatselijke VVV weer in Rhenen hebben plaats gevonden.

Helaas is ons over de middeleeuwse feesten weinig bekend. Er is geen beschrijving van overgebleven en wij zullen dus uit anderssoortige bronnen moeten pogen een beeld te krijgen van deze belangrijke gebeurtenissen, die vooral de pelgrimage naar de relikwieën van Sinte Cunera betroffen. Hoewel het niet mijn bedoeling is een wetenschappelijk overzicht over „de bedevaart“ te geven, wil ik graag eerst enkele inleidende opmerkingen maken met betrekking tot bedevaarten en daarna enige bijzonderheden over de Cunerafeesten te Rhenen in het midden van de 16e eeuw vermelden.

Pelgrims

Er is de laatste tientallen jaren veel onderzoek verricht naar de vele aspecten van de bedevaart en de bedevaartganger, de pelgrim. In 1984 was er te München een uitgebreide tentoonstelling aan dit onderwerp gewijd onder de titel „Wallfahrt kennt keine Grenzen“, waar een overzicht over de recente kennis werd gegeven.

De drang tot het ondernemen van een bedevaart, in welke vorm of met welke motivering dan ook, zal waarschijnlijk wel altijd in de geschiedenis van de mensheid hebben bestaan. In een tijd waarin de religie het maatschappelijke en culturele leven overheerste, zijn de bedevaarten vrijwel uitsluitend religieus van aard geweest. De pelgrim ondernam zijn of haar bedevaart naar een „heilige“ plaats, waar gewoonlijk relikwieën (of wat daar voor doorging) van een „heilige“ werden bewaard, of waar een bijzondere gebeurtenis had plaats gevonden.

Deze bedevaart werd gewoonlijk ondernomen omdat de bedevaartganger genezing voor zichzelf of een familielid hoopte te verkrijgen. Een niet te onderschatten aantal pelgrims ondernam deze tocht echter om boete te doen voor begane zonden, hetzij eigener beweging, hetzij als straf, opgelegd door een kerkelijke of burgerlijke overheid. Er was natuurlijk ook een ze-

ker toeristisch aspect aan de pelgrimages verbonden en voor vrouwen was toenmaals een bedevaart eigenlijk de enige gelegenheid om ook eens alleen op reis te kunnen gaan. Zo'n tocht was lang niet zonder gevaren. Wij moeten daarbij bedenken, dat lang niet iedereen deze tocht maakte uit edele of religieuze overwegingen. Bedelaars, dieven, rovers, misdadigers of spionnen mengden zich ook tussen de echte pelgrims.

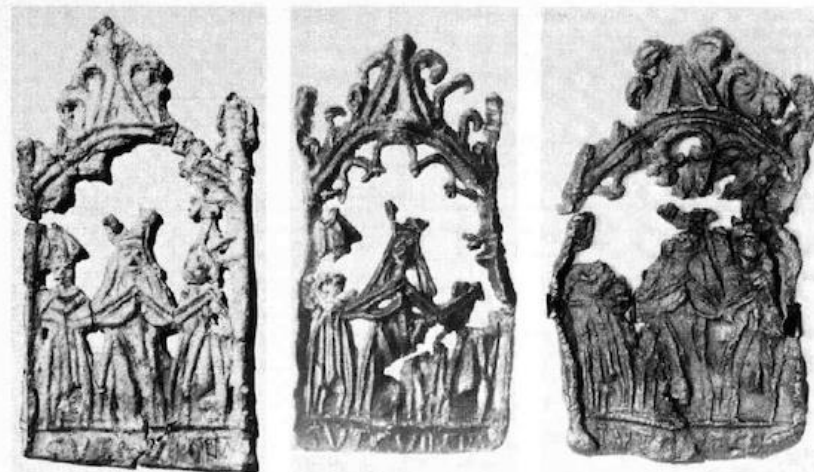
Aanvankelijk kende men slechts drie belangrijke bedevaartsoorten: Jeruzalem, Rome, en vanaf de 11e eeuw Santiago de Compostella. Daar kwamen echter al gauw vele tientallen plaatsen bij, zodat er alleen al in West-Europa een paar honderd bedevaartplaatsen te bezoeken was.

Aan het bedevaartswezen waren vele belangrijke aspecten verbonden van economische, culturele en religieuze aard. Het spreekt vanzelf, dat een plaats, die per jaar enkele duizenden of tienduizenden bedevaartgangers mocht ontvangen, hier niet slechter van werd. Waar al deze bezoekers logies vonden, zal wel een raadsel blijven. Van sommige bedevaartplaatsen is bekend dat de rijken in herbergen sliepen en de armen werden ondergebracht in kloosters en in de zijbeuken van de kerk. De plaatselijke middenstand zal ongetwijfeld grote hoeveelheden brood, bier en wellicht ook wijn hebben omgezet maar bovendien ook veel snuisterijen en andere waren.

Er ontwikkelde zich bijna vergelijkbaar met de hedendaagse toeristenindustrie, in dergelijke plaatsen een levendige handel in devotionalia, voorwerpen die, niet alleen ter herinnering aan het afgelegde bezoek werden gekocht, maar zeker ook in de hoop, dat er bepaalde genezende of geluk brengende krachten vanuit zouden gaan. Tevens zouden deze de pelgrim op zijn of haar terugreis moeten beschermen tegen de vele dreigende gevaren.

Pelgrimsteken

Een belangrijke groep van dergelijke voorwerpen wordt gevormd door de pelgrimsteken, kleine voorwerpen, meestal uit een metaallegering van lood en tin gegoten, soms verguld, maar ook wel uit papier of perkament vervaardigd. Volgens een opgave van Köster in „Wallfahrt kennt keine Grenzen“ (München-Zürich, 1984) zijn er in West-Europa thans zo'n 260 plaatsen bekend, waarvan pelgrimsteken

Pelgrimsteken afkomstig uit Rhenen en gewijd aan Sinte Cunera. Links: Het exemplaar in 1983 gevonden te Heteren, in bezit van de Historische Vereniging Kesteren, vóór de restauratie; Midden: het exemplaar gevonden bij baggerwerkzaamheden in de Grift in 1986, in bezit van de Stichting Gebroken Lente te Rhenen; Rechts: het Amsterdamse exemplaar, in 1983 gevonden in stort afkomstig van het Waterlooplein te Amsterdam, thans in de collectie Van Beuningen te Cothen.

en aanverwante artikelen, die werden vervaardigd in de (late) middeleeuwen, zijn teruggevonden. Nederland komt hier met vondsten, afkomstig uit Aardenburg, Amersfoort, Maastricht, Rhenen en Lisselmuide (en wellicht Dokkum?) maar bekaaid af.

De oudst bekende vondsten dateren uit de 2e helft van de 12e eeuw. Het waren massa-artikelen, die bij vele duizenden tegelijk werden verkocht, waarbij soms niet aan de vraag kon worden voldaan. Tegenwoordig wordt aangenomen, dat Gutenberg, vóór zijn uitvinding van de boekdrukkunst, metalen „Spiegelteken“ geproduceerd heeft, een soort pelgrimsteken, die hem wellicht tot zijn uitvinding van de drukletter hebben gebracht.

In de Kerkrekening van Rhenen over 1571¹⁾ vinden wij twee posten voor betalingen aan „Adriaen van Harn iJC en xxv pont loots, daermee teijckenen afgegogen heeft voor die pelgrims“ (dus 225 pond) en aan „Sweer Henricksz van iJC pont loijen teijckens te gieten voor die pelgrims“ (200 pond). Het is bekend, welk gewicht het pond in Rhenen toen bezat (472 of 494 g²⁾). Nemen wij een gewicht van ca. 485 g aan, en nemen wij voorts aan, dat met het „lood“ de kant-en-klare legering werd bedoeld (er werd immers geen tin gedeclareerd), dan moet er voor 425 pond = rond 206 kg = 206000 gram pelgrimsteken gegoten zijn. Het originele pelgrimsteken, aanwezig in het Streekmuseum te Rhenen, weegt ca 18 gram. Ergo, er werden in 1571 zo'n 11.500 pelgrimsteken gegoten. In dit jaar werden, blijkens een mededeling in de reke-

ning, geen zilveren vergulde tekens gemaakt, omdat er van het jaar ervoor nog dergelijke exemplaren over waren. In 1572 werd 220 pond lood verwerkt.

De verkoop van de pelgrimsteken was streng aan banden gelegd. Het is niet bekend, hoe deze geregeld was; wel was in Amersfoort reads in 1452 een bepaling van kracht, volgens welke de verkoop alleen toegestaan was aan diegenen, „die kerkmeesters van de Moederkerk dat gunnen ende believen soude“. Deze verkopers woonden in Amersfoort in de Pater-nosterstraat, waar kennelijk sprake was van een concentratie van „souvenirwinkeltjes“.

Karel V heeft in zijn Stadsordonnanties voor Amersfoort (1544) en Rhenen (1546) een dergelijk verbod opgenomen op verkoop van „eenige teijckenen van onser Liever Vrouwen binne Amersfoort“, resp. van Sint Cunera, zonder toestemming van de Kerkmeesters. In Amersfoort verviel de boete (1 Carolus gulden) voor de helft aan de Schout en voor de andere helft aan de Kerk. In de Rhenense Ordonnantie daarentegen werd bepaald, dat de ene helft aan de Schout en de Stad, de andere helft aan de Kerk toekwam.

Cuneravaart

Het zal de Rhenense kerkelijke en burgerlijke autoriteiten niet ontgaan zijn, dat Amersfoort, met de bedevaarten naar „Onze Lieve Vrouw“, aanzienlijke inkomsten verwierf. Dit zal ertoe geleid kunnen hebben, dat men ook voor Rhenen, met succes overigens, het bedevaartswezen gepousseerd heeft.

Wanneer de bedevaarten hun aanvang namen is niet bekend. Cunera werd reeds in het midden der 12e eeuw vereerd, doch de grote kerk was toen nog aan St. Petrus gewijd. Volgens Van Iersou zou deze kerk na 1400 vergroot zijn en toen vermoedelijk aan Cunera zijn gewijd. Men had voor de uitbouw, maar voornamelijk voor de bouw van de toren, vele kapitalen nodig, die voor een deel of wellicht voor een groot deel werden verkregen uit de groeiende verkoop van Cunerapelgrimstekens. In de offerkist van Sinte Cunera zaten diverse gouden en zilveren penningen, een ratjetoe van allerlei muntsoorten, zodat de verantwoording dan ook luidde: „... bedragende ter Somme mit den huts pott van ... 123 pond, 5 schellingen en 5 penningen. Ook is er een aflaatbrief anno 1451 van de kardinaal Nicolaas van Cusa bekend, in Haakman in facsimile afgebeeld en vertaald in het Nederlands. Hierin wordt gesteld dat de parochiekerk van de stad Rhenen, gelegen in Utrecht, ter ere van de H. Maagd Cunera geconsacreerd is. Tevens wordt vermeld, dat men 100 dagen aflaat kan verkrijgen, wanneer men „ten dienste van deze kerk hunne mildadigheid bewezen, tot desselfs opbouw, versiering, vergroting en verbetering“ bijgedragen heeft. In de tweede helft der 15e eeuw schijnt er een grotere belangstelling voor Rhenen als bedevaartplaats te ontstaan. In een speciaal boekje, „Dat leven ende die Passie ende Verheffinghe vander heyliger maget sinte Kunera“, omstreeks 1515 te Rhenen verkocht, wordt de legende van Cunera verhaald en wordt tevens een groot aantal mirakelen, hiermee in verband staande, genoemd. Een soort reclame-uitgave dus, waarvan niet bekend is, hoeveel exemplaren ervan verkocht zijn. In verband met de wurging van Cunera, werd speciaal de worgdoek als relikwie beschouwd, waarbij vooral ziekten aan hals en keel voor genezing in aanmerking heetten te komen, maar er waren nog andere relikwieën, zoals haar gebeente en twee hoofdhoeken (huvens). Ook mirakelen, waarin paarden een rol spelen, staan in direct verband met de legende. De grote feestelijkheden, georganiseerd ter gelegenheid van de verering van Cunera, duurden acht dagen en wel van de avond van 11 juni tot en met 19 juni. Deze periode heette het „octaaf“. De 12e juni was de dag van Cunera's verheffing door de aartsbisschop Willibrord, het was tevens St. Odulphus-dag. Cunera werd, volgens de overlevering, gewurgd op 28 oktober maar het jaartal is officieel niet bekend: 311, 451 en 454 vindt men. Rhenen heeft in 1552 van Karel V octrooi verkregen tot het houden van een paardenmarkt; deze werd gekoppeld aan de gewone jaarmarkt of kermis, die meestal op de maandag vóór St. Odulphus zijn aanvang nam en ook acht dagen duurde. Mogelijk is de 12e juni die gekoppeld is aan de kermis, ook de dag waarop eerder de consecratie van de kerk heeft plaatsgevonden.

Cuneraspel

Hoe verliep zo'n week? Zoals gezegd, er is geen enkele beschrijving van overgeleverd. Wel kan uit de rekeningen, in enkele archieven bewaard, het een en an-

Bisschop Willibrord verheft het gebeente van Cunera. Een van de houtsnedden uit het boekje „Dat leven van Kunera...“, van ca. 1515.

der gereconstrueerd worden. Meij. Maris heeft in 1947 een tweetal kerkmeestersrekeningen beschreven, anno 1522 en 1574, afkomstig uit Rhenen, maar nu aanwezig in het archief van het Domkapittel te Utrecht (*Jaarboek Oud-Utrecht* 1945 en 1946, 214-219).

Ook Rhenen zelf bezit voldoende informatie, en wel in de vorm van een aantal exemplaren van de „Rekening der kercken van Rhenen“ en de stadsrekeningen². De oudst aanwezige kerkrekening dateert uit 1571, hetgeen ten aanzien van de Cunerafeesten vrijwel een van de laatste jaren betreft. In 1579 heeft de laatste Cuneraprocesse plaatsgevonden en deze was reeds van alle glorie ontdaan. De Reformatie (welke in Rhenen omstreeks 1590 plaats vond) immers heeft aan alle religieuze activiteiten van Rooms-katholieke herkomst een einde gemaakt. De oudst aanwezige stadsrekening is van 1560, doch ook toen waren de feesten al over hun hoogtepunt heen. Overigens dateert de oudste rekening door Maris beschreven, uit 1522, doch veel verschillend met de gegevens uit de te Rhenen bewaarde stukken is er niet.

Bij het bestuderen van beide soorten rekeningen, valt op dat vrijwel alle kosten, verbonden aan de „Cunera-week“, door de Kerk werden gedragen en slechts een zeer klein deel door de stad Rhenen.

Een bijzonder interessant aspect van de festiviteiten rondom de verering van Cunera was dat men in die tijd, in elk geval in 1571, een spel opvoerde, waarin wellicht de legende van Cunera werd uitgebeeld, net

zoals dit hier anno 1987 voor het eerst weer geschiedde. We lezen namelijk, dat 6 pond werd betaald aan „Den actoren die op Sinte Odolphus dach speelden Sinte Kuneren grote spull ter eeren vander kerck ende genuchte van die vremde pelgrims“. Een praktische combinatie van het nuttige met het aangename. Anno 1987 werd in Rhenen, na vier eeuwen, weer een Cunera-spel in de openlucht opgevoerd, in de hoop dat er een herleeft traditie zal ontstaan. Hoe ongeloofwaardig het ook moge klinken, Rhenen zal in het midden van de 16e eeuw niet meer dan zo'n 700 inwoners geteld hebben. Het is voor ons verhaal van belang eens te trachten te reconstrueren, wie er betrokken waren bij het leiding geven aan het toenmalige kerkelijke (katholieke) leven van Rhenen. In 1571 waren dit, voor zover uit de kerkrekeningen valt op te maken, de volgende personen. De commandeur van de Duitse Orde te Rhenen, Cornelis Jansz, was pastoor van de Cunerakerk. Hij zong het gehele jaar tijdens de hoogmis, op het hoogaltaar. Ook bracht hij de nodige eer aan het graf van Bor van Hemerten, hierbij met de wijwaterkwast rondgaand en het „Misere mei Deus“ lezende. Op alle donderdagen zong hij ook het H. Sacraments Lof, op alle zaterdagavonden, de Lieve Vrouwen-avonden en tijdens de Vasten, zong hij twee „collecten“, dat zijn korte gebeden. Hierin werd hij bijgestaan door de zangers van het zgn. Lentegilde en voorts door de schoolmeester en de koster. De „choralen“, de koorknappen, ontvingen met name een vergoeding voor hun bijdrage, geleverd tijdens de Cunera-„week“. Vermoedelijk zijn dit leerlingen van de latijnse school geweest, die polyfoon konden zingen.

De Heren

In de Cunerakerk waren diverse altaren aanwezig, o.a. gewijd aan Sint Catherina, Sint Helena, Maria, Sint Nikolaas, Sint Maarten en aan Sint Sebastiaan. In een reparatie-rekening wordt er een Sinte Kuneren preekstoel vermeld. De kloosterkerk van het Agnietenconvent (een nonnenklooster behorende tot de orde van St. Augustinus) heeft vermoedelijk ook een kleine rol gespeeld in de Cunera-verering, doch het is mij nog niet duidelijk, in hoeverre. Wat de kapelaan, Heer Sebastiaan deed, valt niet uit de rekeningen op te maken; de volgorde van betalingen zou er op kunnen wijzen dat hij de eerste nachtmis t.b.v. de pelgrims zou hebben gelezen. Ook is niet duidelijk wat de bemoeienissen zijn geweest van Heer Henrick van Wijck, Heer Steven Ijsbrantsz, Heer Cornelis Gerrits, Heer Ansem Danielsz, Heer Claes Rijcken en Claes Lijster. Van Hendrick van Wijck is mij bekend, dat hij priester was. Hij kreeg 3 ponden en 10 schellingen „als dat hij een heel jaer Borre mis heeft gecelebreert“. Van Heer Steven Ijsbrantsz wordt vermeld, dat hij in de Sinte Kuneren Vaert 's nachts met het heiligdom rondging. Hij woonde bij de raderput, dit was de put, die tot in onze eeuw onderaan de Molenaarstraat stond. Claes Lijster was kerkmeester en de overige genoemden (vicarissen?) zullen wel kerknotabelen geweest zijn, die meeliepen in de processie.

De Kuneren Vaert

Van Meester Goert of Goort Berntsz, de schoolmeester, is meer bekend. Hij zong het gehele jaar de hoogmis, enige vroegmissen, loven en memoriën. Voorts repeteerde hij met de koorknappen. Hij zorgde er ook voor, dat de toortsen en tartjisen (fakkels) van de kerk, bij processies gedragen, na afloop goed werden weggeborgen. Er is een brief van hem bewaard gebleven, waarin hij zich beklagt over een te laag salaris. Hij somt hierin op, wat hij hiervoor moest doen. Deze brief (als gevolg waarvan hij 6 Carolus guldens opslag kreeg) komt in een later artikel nog ter sprake. Wouter Henricksz, de custos of koster, had de dagelijkse zorg voor de Cunerakerk: zijn taak was het openen en sluiten der deuren, het klokluiden, het ontsteken en doven van de olielampen en de kaarsen, het zingen van de hoogmis en sommige vroegmissen en memoriën. Hij zong elke donderdag mee met het Heilig Sacramentslof. Het luiden der klokken werd overigens ook door aparte klokkenluiders gedaan. De koster, die zich ook heeft beklagd over een te laag salaris (hij kreeg toen meer zangers in het koor!), zorgde tevens voor het opwinden van het uurwerk van de Cuneratoren. Hij werd hiervoor overigens door de stad Rhenen betaald. Uit rekeningen van andere jaren blijkt, dat soms de schoolmeester dit werk verrichtte. Er werden elf pond en vijf schellingen uitbetaald aan de acht mannen die op alle hoogtijdagen, de Lievevrouwenavonden en -dagen, tijdens de Sinte Kunera vaart, tijdens de kermis en alle processiedagen de grote klokken luidden. Maar de luiders op Sint Maartensavond werden apart betaald.

Als organist in de kerk was aangesteld Meester Gerrit Bock; „de organen“ werden geblazen door Stoffel Willems (later sprak men over de orgeltrapper of -treder). Gerrit Bock bespeelde het jaar door ook het carillon.

Tijdens de Sinte Kuneren Vaert werd door hem gebeerd. Soms werd er 's avonds gespeeld, want een van de posten vermeldt het gebruik van kaarsen (vermoedelijk tijdens de St. Cunera-nacht). In de door Maris beschreven rekening (van 1522) wordt een beiaardier uit Hasselt genoemd. Rhenen had toen kennelijk nog geen eigen organist/beiaardier. Het beroemde orgel, door de Nederlandse paus Adriaan VI geschonken, werd immers pas in 1527 voltooid.

De Observanten van Amersfoort, Minrebroeders behorende tot de Franciscaner orde, plichtten, naar oude gewoonte, tijdens de Cuneravaert te preken en het heiligdom te tonen. Zij werden hiervoor met 24 schellingen beloond en kregen tevens acht kwarten wijn. Dit bleek niet genoeg te zijn, want bij meester Jacobs hebben zij 's nachts nog voor 14 schellingen verteerd.

Voorop in de processie van Sinte Kuneren Vaert liepen vermoedelijk de schutters. Evenals in Amersfoort kende men alhier de Oude en de Jonge Schutten. Zij liepen in de Sinte Kuneren Nacht, naar oude gewoonte, mee in de processie. Speciaal voor de schutten deelde de dochter van Dirck Joisten dan koeken uit. De bakker mocht het vlees braden en het brood bakken voor de schutten. '.

Voor de „heren“ werden in de Kuneren Nacht vier kannen wijn meegenomen, geleverd door Jan de Keijser de Jonge, een van de vele herbergiers. Deze Jan de Keijser leverde een kwaliteit „beste wijn“.

In de processie liepen ook mee „diverssche vreemde priesteren ende costers“, zowel in de Sinte Kuneren Nacht, als tijdens het octaaf. Zij werden hiervoor betaald. Een twaalf tot veertiental jongens, die op Sinte Kuneren dag en gedurende het octaaf de toortsen en de tartijsen hadden gedragen, kregen hier zeven schellingen voor. De toortsen en de tartijsschachten werden gemaakt door Bernt van Wijck, die ook de kaarsen voor de kerk vervaardigde.

Het is niet goed mogelijk, ons de gehele stoet in de juiste volgorde voor te stellen. De relikwieën van Cunera werden vermoedelijk in een zilveren kist bewaard. Tijdens Sinte Cuneren dag en tijdens het octaaf werd deze kist door een zestal mannen „omgedragen“, waarbij apart vermeld wordt Heer Cornelis Gerritsz, die meegeholpen heeft, of misschien wel voorop liep. Er was ook een houten kist, die door Steven Thonisz c.s. gedurende de nacht werd gedragen. Voor het uitnemen en terugplaatsen van de zilveren kist werden zes schellingen betaald. Kennelijk ging dit met veel moeite gepaard.

In de processie werden vanden gedragen en cimbalen (metalen bekkens). Een bedrag van twaalf schellingen werd uitgekeerd aan „enen speelman van Wijck van spelen in die processie“. De stad betaalde ouder gewoonte de zwaarddansers, die tijdens de vaart gespeeld hadden voor het heiligdom van Sinte Cunera. Dat deze processie een feestelijk karakter had, mag ook nog blijken uit het feit, dat de stadstrompetters uit Utrecht over waren gekomen, om voor het heiligdom van Sinte Kuneren te spelen. Behalve een vergoeding van zeven pond en tien schellingen, werd er nog aan vertering uitbetaald een bedrag van zeven pond, vijf schellingen en vier penningen, en wel aan Jan de Keijser de Jonge.

Een zekere Jen Philipsz kreeg zeven schellingen „voor water te putten voor die pelgrims“. Hier zal vermoedelijk bedoeld zijn op speciaal heilig water. In de rekening wordt niet vermeld, welke put dit was. Eén van de putten heette overigens de Sinte Kuneren put en wellicht was dit de put met het gewijde water. Er is in die tijd heel wat kaarsvet verbruikt. Behalve al het vet dat in eigen beheer verwerkt werd tot kaarsen, had men ook op andere plaatsen dan in de kerken en bij de vaart veel kaarsen nodig, zoals twee pond kaarsen, „die op Sinte Kunera nacht inder borger wacht verbrant zijn“. Ook werd was gebruikt bij het maken van votiefgeschenken, zoals bijvoorbeeld een

„klein wassen peert“ dat door een pelgrim geofferd werd.

Route

In het boekje *Dat Leven ende die Passie ende Verheffinghe vander heyliger maget sinte Kunera* wordt gezegd: „Doemen schreef MCCCXXX op sinte Kuneren dach doe haer reliquien te Elst gedraghen waren daermen ierst stacie houdt...“ De Cuneraprocesie startte dus in westwaartse richting, want in Elst werd de eerste van de vier staties (stopplaatsen) gehouden. Volgens Van den Elsen liep de route als volgt: vanaf de Westpoort van Rhenen naar Elst, waar de eerste statie (stop) werd gehouden en gepreikt werd. Daarna ging men naar Prattenburg (2e statie), Heimerstein (3e statie) en het Cunerabergje waar de 4e statie plaatsvond. Via de Bergpoort ging men terug naar de kerk. Deze vier staties zouden de vier kannen wijn die de „heren“ in Kuneren nacht moesten laven kunnen verklaren.

De Cunerafeesten lopen achterin de zeventiger jaren van de zestiende eeuw naar het einde. In de rekening van 1578/79 worden nog enkele uitgaven vermeld, verbonden aan de „vaart van Ste Cunera“; in 1779/80 wijst alleen nog maar een betaling aan de organist/beiaardier voor het „beijeren inde vaert“ eraan. Daarna is het afgelopen. *H. P. Deys*

Noten:

1. Oudarchief Rhenen 763
2. Oudarchief Rhenen 181

Literatuur:

- A. v. Bommel. *Beschrijving der stad Amersfoort*. Utrecht, 1760.
- P. C. Bloys van Treslong Prins. *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de Kerken der Provincie Utrecht*. Utrecht, 1919.
- J. Combrink. *Rhenen, van vestingstad tot Grebbestad*. Zaltbommel, 1981.
- H. P. Deys. *Achter berg en Rijn*. Rhenen, 1981.
- Pater van den Elsen o.praem. *De H. Kunera, haar leven, hare relikwieën, hare vereering en mirakelen*, Z.p., 1890.
- M. Th. Emonds. *De legende van Sinte Kunera in de Middeleeuwen*. Leiden, 1922 (Diss.).
- G. C. Haakman. *Rhenen en omstreken*. Amersfoort, 1847. (Facsimile Alphen a/d Rijn, 1975).
- W. van Iterson. *De stad Rhenen*. Assen, 1960.
- N. C. Kist. „De Reenensche Kunera-Legende, in betrekking tot die van Sinte Ursula en de Elfduizend Maagden“. In: *Kerkhistorisch Archief* II (1859), 1-48. Met bijlage van W. Moll, ibidem III (1862), 317-320 en een tweede bijlage van R. Benink Janssonius, ibidem IV (1866), 413-418.
- K. Stallaert. „De legende der heilige Kunera van Rheenen“. In: *Dietsche Warande* IV (1891), 28-36.